

Dr hab. Mariusz Fras
Profesor Uniwersytetu Śląskiego
Katedra Prawa Cywilnego
i Prawa Prywatnego Międzynarodowego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Śląski

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Pani mgr Pauliny Rusak-Romanowskiej pod tytułem: „Cywilnoprawne aspekty transseksualizmu w Polsce”

przygotowanej na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

pod kierunkiem dr hab. prof. KUL Hanny Witczak

W wykonaniu uchwały Rady Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, przedkładam niniejszym recenzję rozprawy doktorskiej.

I. Podstawa prawna recenzji

Recenzja została sporządzona w związku z powołaniem mnie przez Radę Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego do pełnienia funkcji recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora nauk prawnych p. mgr Pauliny Rusak-Romanowskiej.

Zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki (Dz.U. 2016 poz.

882, dalej jako: u.s.n.) recenzent ocenia, czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej Doktorantki w zakresie prawa, a także umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Ustawowe kryteria uzasadniające otrzymanie stopnia doktora można podzielić na formalne i merytoryczne.

Zgodnie z art. 12 ust. 1 u.s.n. kryteria formalne to: posiadanie tytułu zawodowego magistra, zdane egzaminy doktorskie, przedstawiona i obroniona rozprawa doktorska. Kryteria te są poza zakresem oceny dokonywanej przez recenzenta w przewodzie doktorskim, którego uwaga winna koncentrować się na ocenie rozprawy doktorskiej.

Natomiast kryterium merytoryczne, uzasadniające nadanie stopnia doktora, dotyczy właśnie rozprawy doktorskiej. Przede wszystkim powinna ona stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (co znajduje wyraz w postawionej w niej tezie lub tezach szczegółowych), dowodzić ogólnej wiedzy teoretycznej Doktoranta w zakresie prawa, a także umiejętności prowadzenia samodzielnej pracy naukowej. Z perspektywy tych właśnie kryteriów zostanie oceniona rozprawa doktorska przedstawiona przez mgr Paulinę Rusak-Romanowską.

II. Podstawa faktyczna recenzji

Recenzja sporządzona została na podstawie oceny rozprawy doktorskiej przedłożonej przez wnioskodawczynię. Praca liczy 276 stron (630 przypisów), a w tym spis treści, bibliografia, wykaz aktów prawnych oraz wykorzystanych w pracy orzeczeń różnych sądów, w tym SN, TK, ETPCZ oraz TSUE.

III. Wybór tematu rozprawy doktorskiej i zgodność treści pracy doktorskiej z jej tematem

Wybrany przez Doktorantkę temat pracy doktorskiej odnosi się do zagadnienia

transseksualizmu i jego aspektów w ujęciu cywilnoprawnym. Podjęty temat jest bogaty w problemy teoretyczne i praktyczne dostarczając znakomitego pola do badań lub do weryfikacji dotychczasowych ustaleń naukowych, a intensywny rozwój orzecznictwa wymagał uporządkowania. Wybór tematu rozprawy doktorskiej jest więc trafny tak pod względem teoretycznym, jak i praktycznym. Autorka umiejętnie zmierzyła się z problematyką transseksualizmu w świetle braku regulacji prawnych powództwa o zmianę płci. Nowatorskie ujęcie problematyki, w szczególności w ujęciu porównawczoprawnym, sprawia że powstała wartościowa praca wnosząca nowe myśli i poglądy wzbogacające dotychczasowe publikacje dotyczące zmiany płci w ujęciu cywilistycznym. Płeć, poza aspektem czysto biologicznym, jest przede wszystkim prawnie relewantną kategorią, odgrywającą olbrzymią rolę; po pierwsze, w zakresie równouprawnienia przedstawicieli obu płci (i emanacji zasady równości) oraz zakazu dyskryminacji; i po drugie, w zakresie dopuszczalności dokonania określonych czynności w zależności od przynależności do konkretnej płci. W innym kontekście płeć uważana jest za element stanu osobistego każdego człowieka, i w końcu przynależność do określonej płci traktuje się jako dobro osobiste każdego człowieka. W sferze prawnej płeć odgrywa znaczącą rolę i nie jest to w żaden sposób kwestionowane. Zjawisko transseksualizmu nie jest niczym nowym, występuje ono od dawna i w różnych kulturach. Transseksualizm jest skrajnym zaburzeniem identyfikacji i roli płciowej, klasyfikowanym jako jednostka chorobowa. Doktorantka dostrzega, że kwestia zmiany płci na płaszczyźnie prawnej ma olbrzymie znaczenie. Problemem jednak podstawowym jest to, iż w polskim systemie brakuje stosownej regulacji prawnej, wskazującej na właściwą procedurę zmiany płci. Jest to w istocie sytuacja dość paradoksalna. Praktyka wskazuje, że w zakresie formy prawnej wykluczona została procedura administracyjna, natomiast przewidziana została możliwość zainicjowania postępowania sądowego w zakresie zmiany płci. Decydując się na analizę powyższych zagadnień Doktorantka podjęła się trudnego, ale i niezwykle doniosłego zadania, ze względu na potrzebę szczegółowej analizy tej, jakże aktualnej

tematyki, poruszanej już co prawda w orzecznictwie i doktrynie, jednak dotychczas tylko w szcążtkowym zakresie.

IV. Układ rozprawy doktorskiej

Na pochwałę zasługuje klarowność konstrukcji rozprawy, która składa z pięciu rozdziałów, poprzedzonych wstępem oraz zwieńczonych wyodrębnionym zakończeniem, które łącznie przedstawiają kompleksową problematykę zagadnienia transseksualizmu i jego aspektów cywilnoprawnych, na gruncie prawa pozytywnego, lecz także medycyny, filozofii, socjologii i prawa kanonicznego.

- W rozdziale pierwszym omówione zostały kwestie ogólne, terminologiczne. Autorka, na potrzeby przedłożonej dysertacji wyodrębniła kilka definicji pojęcia „płeć” uwzględniając interdyscyplinarność i wieloaspektowość podjętego tematu, nie tylko na gruncie prawa lecz także medycyny. W tym rozdziale Doktorantka pokazuje proces kształtowania się zjawiska transseksualizmu oraz przytacza skrótowe rozważania na temat problematyki płci w kontekście stanu cywilnego. Przeprowadzone rozważania w rozdziale pierwszym jawią się jako dobry, przejrzysty wstęp do dalej poruszanych kwestii.
- Rozdział drugi dotyczy multicytryczności prawa w omawianym zakresie, stanowi bogatą analizę regulacji prawa międzynarodowego i prawa Unii Europejskiej oraz problematyki ich praktycznego zastosowania na gruncie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w zakresie praw i wolności osób transseksualnych.
- W rozdziale trzecim, porównawczoprawnym, przedstawione zostało ujęcie tytułowej problematyki na gruncie różnych systemów prawnych (niemieckiego, brytyjskiego, hiszpańskiego, francuskiego oraz rosyjskiego), cechuje go

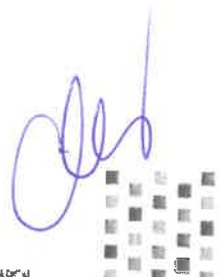
konkluzywność rozważań, a nie tylko deskryptywny ich charakter. Autorka dokonała analizy obowiązujących regulacji prawnych, a także bogatego orzecznictwa sądów krajowych.

- Rozważania zawarte w rozdziale czwartym obejmują problematykę procedury zmiany płci w Polsce i legalności zabiegów podejmowanych na jej poszczególnych etapach, a także rodzimych regulacji prawnych dotyczących tytułowej problematyki oraz ich interpretacji na gruncie ukształtowanych linii orzeczniczych.
- Rozdział piąty poświęcony został omówieniu skutków prawnych powiązanych z procedurą zmiany płci w ujęciu prawa rodzinnego oraz kanonicznego, a także analizie wpływu zmiany płci na ważność zawartego związku małżeńskiego oraz istniejące relacje pomiędzy rodzicami a dziećmi.

V. Tezy rozprawy doktorskiej

Dla oceny rozprawy doktorskiej kluczowe znaczenie mają jej tezy, bowiem wysiłek wkładany w przygotowanie rozprawy doktorskiej winien zmierzać w kierunku udowodnienia postawionych tez lub weryfikacji trafności hipotez badawczych. Przede wszystkim nowatorskie i przekonujące tezy świadczą o spełnieniu podstawowego kryterium dla oceny pracy doktorskiej - dowodzą zidentyfikowania problemu naukowego (nowego lub istniejącego) oraz przedstawiają nowatorskie jego rozwiązanie. Doktorantka przedstawiła cele pracy i zamierzenia badawcze w następujący sposób:

1. Celem przedstawionej dysertacji jest szczegółowa analiza szerokiej problematyki procesu zmiany płci z uwzględnieniem aspektów karnoprawnych oraz prawa medycznego i kanonicznego.
2. Autorka dokonuje analizy skutków procesu zmiany płci w zakresie stosunków pomiędzy małżonkami oraz pomiędzy rodzicami a dziećmi.

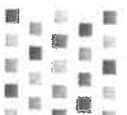
3. Doktorantka podejmuje także próbę wysunięcia postulatów de lege ferenda na gruncie polskiemu systemu prawnego w oparciu o analizę regulacji procesu zmiany płci funkcjonujących na terenie innych państw.
4. Celem przedłożonej pracy jest nadto rozstrzygnięcie w jakich obszarach obowiązujące aktualnie rozwiązania prawne i praktyka ich stosowania w odniesieniu do osób transseksualnych są wystarczające, a w jakich istnieje konieczność ingerencji ustawodawcy lub instytucji odpowiedzialnych za stosowanie prawa oraz czy ingerencja ta polegać powinna na przyjęciu nowej, odrębnej regulacji prawnej w postaci uchwalenia aktu normatywnego o randze ustawy czy też jedynie na nowelizacji istniejących już regulacji normatywnych.

Analiza recenzowanej pracy wskazuje, że właściwie zostały postawione główne tezy i hipotezy badawcze. Praca ma charakter bardziej analityczny niż opisowy. Cenne jest to, że Autorka stawia szczegółowe problemy badawcze na tle identyfikowanych przez siebie w praktyce problemów prawnych.

VI. Kwestie redakcyjne i techniczne

Recenzowana rozprawa doktorska napisana została jasnym i precyzyjnym językiem. W dysertacji jasność i prostota słowa nie kłóci się z bogactwem treści i precyzją przekazu, pomimo operowania przez Autorkę pojęciami specjalistycznymi i terminologią medyczną. Mimo wysokiego stopnia skomplikowania analizowanej materii prawnej, pracę czyta się bez wysiłku i z przyjemnością. Jedynym mankamentem w redakcji przedłożonej dysertacji jest nieprawidłowe rozmieszczenie tekstu powodujące nienaturalne przerwy w tekście (m. in. s. 167)

Należy także podkreślić, że Doktorantka dokonała starannej korekty tekstu.

VII. Metodologia i cele pracy

Doktorantka odwołała się do wykładni przepisów prawa, szerokiej praktyki ich stosowania oraz orzecznictwa zarówno krajowego, jak i europejskiego.

Autorka w prowadzonych badaniach stosowała głównie metodę analityczno-prawną oraz prawno-porównawczą, uwzględniając jednak praktyczny aspekt ich stosowania.

Niewątpliwym atutem pracy jest podjęta przez Autorkę pionierska próba odniesienia dorobku doktryny oraz judykatury wypracowanego na gruncie ustawodawstw innych państw do rodzimego porządku prawnego, mimo braku jednoznacznej regulacji normatywnej omawianej problematyki w polskim systemie. Wartość pracy wzmacnia także praktyczne ujęcie problemu.

Doktorantka rzetelnie przeanalizowała stan prawny w zakresie prawa cywilnego, rodzinnego, karnego oraz kanonicznego, a także przedstawiła stanowisko doktryny. Docenić należy wysiłek włożony w analizę orzeczeń oraz obszernej, dobrze wyselekcjonowanej literatury, nie tylko z zakresu prawa, lecz także z obszaru pozaprawnego, związanego z zagadnieniami medycznymi. Warsztat naukowy jest prawidłowy, a wywód prowadzony na dobrym poziomie teoretycznym.

Doktorantka w sposób twórczy dokonuje analizy regulacji prawnych oraz poglądów doktryny i podejmuje próby przedstawiania na tym tle własne wniosków. Umiejętnie zestawia poglądy, jednak niekiedy własne opinie formułuje w sposób zachowawczy, o czym poniżej.

Zgodnie z założeniami przedstawionymi we wstępie dysertacji, podstawowym problemem badawczym miała być wszechstronna analiza zagadnień łączących się ze zmianą płci w kontekście współczesnego prawa cywilnego z uwzględnieniem proponowanych rozwiązań legislacyjnych, a także ubocznie przedstawienie tytułowej problematyki na gruncie prawa rodzinnego, karnego i kanonicznego oraz związanych z

tym zagadnień w ujęciu międzynarodowym.

Zadania te Doktorantka wypełniła prawidłowo.

VIII. Uwagi szczegółowe

W pierwszym rzędzie wskazać należy na zalety pracy doktorskiej:

Na gruncie obranego przez Autorkę tematu dysertacji za słuszne uznać należy omówienie na wstępie dysertacji problematyki ujęcia płci człowieka jako elementu jego stanu osobistego bądź stanu cywilnego oraz konsekwencji wpływających z przyjęcia jednego z tych rozwiązań, zwłaszcza w świetle prezentowanych niejednorodnie linii orzeczniczych, opatrzonej licznymi powoływanymi przez Autorkę głosami. Poczynione przez Doktorantkę uwagi wprowadzające umożliwiają odbiorcy przeprowadzenie analizy tytułowej problematyki z uwzględnieniem jej źródeł oraz tła socjologicznego i medycznego (s.38 - 44).

Za interesujące uznają rozważania Autorki w zakresie legalności zabiegów dokonywanych w ramach procedury zmiany płci, w tym zwłaszcza uwagi dotyczące wyrażenia przez pacjenta świadomej zgody w tym zakresie oraz zarówno fizycznych, jak i psychicznych elementów stanu zdrowia (s. 130-133).

Jednocześnie, w mojej ocenie, za ciekawe i wartościowe uznać należy ujęcie tytułowej problematyki w kontekście kontrowersyjnego społecznie aspektu powołania się przez lekarza na klauzulę sumienia w przypadku odmowy przeprowadzenia terapii hormonalnej bądź zabiegu chirurgicznego, choć własne poglądy Autorki w tym zakresie, są w mojej ocenie wyrażane w sposób zbyt zachowawczy (s.136-139). Autorka powinna szerzej podjąć się oceny działania klauzuli sumienia w aspekcie zabiegów chirurgii zmiany płci z uwzględnieniem występującego na tym tle konfliktu wartości.

Dużą zaletą rozprawy jest rzetelnie przeprowadzona przez Doktorantkę analiza orzecznictwa, nie tylko krajowego lecz także ETPCZ, TSUE oraz judykatury obcej i podjęta w oparciu o nie próba wskazania postulatów *de lege ferenda*.

Twórcze są rozważania Autorki odnośnie proponowanych projektów aktów normatywnych, mających na celu prawną regulację tytułowej problematyki oraz skutków prawnych przyjęcia jednego z proponowanych modeli na gruncie prawa rodzinnego i cywilnego, w tym zwłaszcza dopuszczalności zawarcia związku małżeńskiego oraz możliwości stwierdzenia nieważności związku już zawartego (s. 167-176; 183-200)

Doktorantka w sposób syntetyczny, odpowiadający głównemu tematowi pracy opisuje przebieg procedury zmiany płci w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Francji, Rosji oraz Polsce (s. 78-113; s.122 i nast.).

Autorka podjęła się także analizy kontrowersyjnej społecznie kwestii procesu zmiany płci oraz jej skutków w aspekcie regulacji prawa kanonicznego (s. 201-210), choć w tym zakresie poglądy własne Doktorantki w mojej ocenie, winny być wyrażane w sposób bardziej stanowczy. Jednocześnie, ciekawym uzupełnieniem poczynionych w tym zakresie rozważań, byłaby analiza dopuszczalności i skutków zawarcia małżeństwa konkordatowego w aspekcie prawa cywilnego i kanonicznego przez osobę, która poddała się procedurze zmiany płci.

Mankamentem pracy pozostaje czasami nazbyt zachowawczy i asekuracyjny sposób prezentowania własnych poglądów i ocen Autorki, która obierając temat przedłożonej dysertacji, budzący kontrowersje w aspekcie społecznym, kulturowym i religijnym, winna liczyć się z koniecznością zajęcia własnego stanowiska w poruszanych kwestiach. Ze zdziwieniem przeczytałem (s.18), że „w warunkach normalnych mężczyźni realizują swe pragnienia seksualne z przedstawicielkami płci odmiennej, tj. z kobietami. Obiektem zainteresowania kobiet są z kolei mężczyźni” ze sformułowania tego wywodzić można, że

homoseksualizm jest anomalią, a przeczy temu chociażby fakt, że w 1990r. Światowa Organizacja Zdrowia wykreśliła homoseksualizm z listy chorób i zaburzeń.

W istotnej kwestii dotyczącej sądowej zmiany płci (rozdział IV 2.1) brakuje mi ocen Doktorantki co do charakteru powództwa o zmianę płci. Z rozważań poczynionych przez Doktorantkę wynikać może, że Autorka przychyliła się do poglądu, że orzeczenie dotyczące sądowej zmiany płci ma charakter deklaratoryjny. Problem ten wydawać by się mogło zostać przesądzony w orzecznictwie, ponieważ wypracowano konstrukcję powództwa z art. 189 k.p.c. w przedmiocie ustalenia płci. Kwestia ta ma jednak głębszy wymiar, albowiem trudno tak *ad hoc* przyjąć, że powództwo o zmianę płci jest jedynie powództwem o ustalenie prawa, a więc *de facto* powództwem o ustalenie czegoś co już nie istnieje lub czegoś co wiąże się jedynie z potwierdzeniem danego stanu rzeczy (w ujęciu prawnym). Jestem ciekaw opinii Autorki na temat charakteru prawnego powództwa o zmianę płci chociażby z tego względu, iż pomimo stanowiska Sądu Najwyższego problem ten nie został do tej pory w żaden sposób omówiony (i ostatecznie doktrynalnie przesądzony). Możliwe bowiem jest zajęcie stanowiska, iż powództwo o zmianę płci nie jest w istocie powództwem o ustalenie, lecz ukrytym żądaniem o ukształtowanie nowego prawa w postaci płci socjalnej (metrykalnej), która winna być oceniana nie tylko z perspektywy dobra osobistego. Jest to powództwo tzw. hybrydowe.

Doktorantka nie podjęła również ważnego zagadnienia, występującego często na świecie w przypadku medycznie wspomaganey prokreacji, a sprowadzającego się do odpowiedzi na pytanie: czy w sprawie o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa przez osobę poddaną medycznej procedurze zmiany płci, wytoczonej przez prokuratora wobec dziecka pochodzącego ze sztucznego zapłodnienia, dobro dziecka o jakim mowa w art. 86 k.r.o. sprzeciwia się uwzględnieniu powództwa. Jawi się wątpliwość czy prokurator powinien się skupiać na zgodności dokumentów z rzeczywistością czy brać pod uwagę

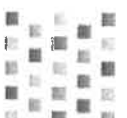

dobro i kwestie emocjonalne dziecka, czy i jaką rolę może pełnić w tym przypadku klauzula generalna zasad współżycia społecznego. (zob. podobne rozważania na s. 214 i nst. dysertacji)

Autorka nie odniosła się także do istotnej problematyki poszanowania praw osób transpłciowych, które uwzględniać powinno również możliwie najdalej idące ograniczenie w uwidacznianiu w oficjalnych dokumentach danych tych osób przed skorzystaniem z odpowiedniej procedury. Zachowanie w tajemnicy faktu przejścia procedury uzgodnienia płci może mieć istotne znaczenie dla poszanowania godności i prawa do prywatności tych osób. Jest to tym bardziej istotna kwestia, że skargę w tym zakresie przeciwko Polsce do ETPCZ wniósł mężczyzna, którego płeć w akcie urodzenia została określona jako żeńska, a przeszedł sądową procedurę uzgodnienia płci, w efekcie czego zmieniono jego imię oraz oznaczenie płci w podstawowych dokumentach na płeć męską. Jednak w odpisach zupełnych aktów urodzenia nadal widnieją dane ujawniające jego poprzednią tożsamość i płeć oznaczoną pierwotnie w akcie urodzenia. Skarżący obecnie przebywa we Francji i na potrzeby uzyskania obywatelstwa francuskiego i rozpoczęcia procedur adopcyjnych musi przedstawić odpis zupełny aktu urodzenia. Skarżący zarzucił władzom polskim naruszenie jego prawa do poszanowania życia prywatnego, ponieważ władze nie dopełniły swojego obowiązku zagwarantowania pełnego uznania jego tożsamości płciowej i w pewnych sytuacjach mogą zostać ujawnione jego stare dane i to, że jest osobą transpłciową. W ocenie Skarżącego brak możliwości wydania mu nowego aktu urodzenia, który nie zdradzałby tych okoliczności powoduje jego dyskryminację.

Jest to tym bardziej istotne przy cywilnoprawnym ujęciu tej problematyki, gdyż w toczącym się przez ETPCZ postępowaniu Helsińska Fundacja Praw Człowieka złożyła opinie przyjaciela sądu (nr 346/2020/PSP/JJ). Oceny tego zagadnienia przez Doktorantkę jestem ciekawy, jednak przed zajęciem stanowiska Autorka winna zapoznać się z treścią ww. opinii (http://www.hfhr.pl/wpcontent/uploads/2020/03/2489_001.pdf).

Zgadzam się z Doktorantką co do uwag de lege ferenda (s.177 i nst.), nie zgadzam się natomiast z poglądem Autorki co do sposobu realizacji tych zmian poprzez regulacje cząstkowe. Ukształtowany w drodze orzecznictwa SN sposób zmiany płci metrykalnej budzi uzasadnione wątpliwości w zakresie zapewnienia odpowiedniego standardu ochrony konstytucyjnych praw osoby transseksualnej, przede wszystkim jej prawa do prywatności a przez to prawa do sądu. Zarówno dokonywanie tej zmiany poprzez sprostowanie aktu urodzenia, jak też poprzez powództwo o ustalenie, nie są odpowiednimi ścieżkami sadowymi, dostosowanymi do tak specyficznej sytuacji, jaką jest zmiana płci prawnej. Stąd też w pełni uzasadnione wydają się od dawna podnoszone w doktrynie postulaty dotyczące stworzenia odrębnej regulacji, kompleksowo normującej całość tej procedury (także w zakresie dokonywanych zmian fizycznych jednostki).

Pomimo zgłoszonych powyżej uwag, uważam że Doktorantka zrealizowała założony cel badawczy. Recenzowana dysertacja bez wątpienia poszerza stan dotychczasowej wiedzy w zakresie transseksualizmu. Poruszone przez Doktorantkę kwestie stwarzają punkt wyjścia dla dalszej dyskusji naukowej i będą one z całą pewnością przedmiotem jeszcze wielu polemik naukowych. W tym zakresie recenzowana praca stanowi istotny wkład do nauki prawa cywilnego.

IX. Konkluzje

W świetle przeprowadzonej analizy i oceny rozprawy doktorskiej p. mgr Pauliny Rusak-Romanowskiej w kontekście przewidzianych prawem kryteriów wymagających spełnienia dla uzyskania stopnia naukowego doktora, należy stwierdzić, że kryteria te zostały spełnione.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie kilku szczegółowych problemów naukowych powstających na tle zagadnienia

transseksualizmu, dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej Doktorantki w zakresie nauk prawnych, a także umiejętności prowadzenia samodzielnie pracy naukowej (analizy prawniczej). Spełnia wymagania stawiane rozprawom mającym być podstawą nadania stopnia naukowego doktora, co uzasadnia wniosek o dopuszczeniu pracy doktorskiej do publicznej obrony i kontynuowaniu czynności w ramach przewodu doktorskiego p. mgr Pauliny Rusak-Romanowskiej.

dr hab. prof. UŚ Mariusz Fras